

Zaman gazetesi

11/09/2012

Herkül Millas

Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığı konusu o kadar çok konuşuldu ki yeni bir şey söylemek pek kolay değil.

Yine de bu cüreti göstereceğim. Neyin nasıl olduğunu bilemem ama neyin nasıl olmadığı konusunda bir şeyler biliyorum. Bilim felsefesinde neyin doğru olmadığını kanıtlamanın çok kolay, ama neyin doğru olduğunu göstermenin zor olduğu çok söylenmiştir. Örnek: "kuğu kuşu hep beyaz olur" önermesini pek çok beyaz kuğu gösterseniz de kanıtlayamazsınız; bir şüphe her zaman kalacaktır. Birileri "kim bilir yarın karşımıza kara bir kuğu kuşu çıkarır" diyecektir. Ama tek bir kara kuğu bulursanız "ak kuğu" önermesi hemen çöker. Osmanlı'nın geri kalmışlığına gelince, nedenin din olmadığı hemen kanıtlanır. Eğer kusur İslam'da olsaydı, sekizinci, dokuzuncu, onuncu yüzyıllarda Müslüman ülkeler ileri, Hıristiyan ülkeleri geride olmazdı. İyi, ileri, başarı sağlayan ve tam tersine, kötü, geri, başarısızlığı getiren dinler var olsaydı, bu dinler ortaya çıkışlarından bugüne kadar bu özellikleri sergilemesi gerekirdi. Aslında bu "geri kalmışlık" konusunda dinin özünü gündeme getirmenin pek anlamı yoktur.

Ama dinin rolü konusunda şunu da söylemek mümkün. Din başarısızlığın temel nedeni olamadığı gibi, aynı mantıkla, din başarısının nedeni de sayılmamalı. Eğer başarı dinlerin özünde var olsaydı, dokuzuncu yüzyılda Hıristiyanlar geri, yirminci yüzyılda Müslüman devletler geri kalmazdı. Demek ki, bu dinler -aslında bu dinlere inanan toplumlar- başarılı da olabilirler, başarısız da. Bu dinler başarıyı "garanti" etmedikleri gibi, başarısızlığın temel nedeni de sayılmamalı. Bu noktada, dinleri başarısının ve/veya başarısızlığın temel nedeni sayanların başka bir yola başvurduklarını görürüz. Psikolojide savunma mekanizmaları denen girişimi görürüz. Felsefede buna "çöken bir paradigmayı", yani yara alan bir düşüncüyü hayatta tutabilmek için ek önermeler ileri sürmek derler. Açıklayayım.

Dine göndermelerle, örneğin "Hıristiyanlık yanlış uygulandı, bundan dolayı Avrupa dokuzuncu yüzyılda geri kaldı" diyen Hıristiyanlar olacaktır. (Tabii ayna karşısı bir mantığı da bazı Müslümanlar kendi dinleri/toplumları için kullanacaktır.) Bu görüş dikkat gerektiren bir mantık içermektedir. Yapılan şudur: İki bin yıl uygulanan bir Hıristiyanlık tarihi içinde uygun gördüğümüz kısmı seçip, ancak buna "Hıristiyanlık" diyenler olacaktır. Bu dini başarılı göstermek isterseniz, kolaylıkla Rönesans'ı, endüstri devrimini, Aydınlanma'yı seçip tezinizi kanıtlarsınız; yok başarısız göstermek isterseniz, Engizisyon mahkemelerini, orta çağ bağınazlığını gösterirsiniz. Bu, tarihçiliğin seçmeci yanısıdır: İşine geleni seçer ve gösterir, işine gelmeyen unuttur ve suskunlukla geçiştirir. Bir de "dinimiz doğru uygulanmadı" tezi var ki, bu teze bir soruyla karşılık verilebilir: "Dinimiz neden yanlış uygulamayı engelleyecek güce sahip değildi?"

Sanırım yanlış bazı düşünce biçimlerini dile getirebildim. Doğrunun ne olduğunu söylemek çok daha zor. Çünkü önümüzde "geri kalmış" bir Osmanlı'nın gerçekliği var. Çok "ileride" olan bir Batı var. Bunları açıklayacak bir model ihtiyacı her an hissediliyor. Ancak en başta ileri/geriyi konuşmak için bu terimlerin tanımı şart. Teknolojik gelişme ile ahlaki durum arasında bir gerilim söz konusu olabilir. Gelişmiş olanı izleme girişimleri kimlikler üzerinde yaratacağı şüpheler ve güvensizlikler olabilir. Beğenilen hayat tarzı insandan insana değişebilir ve "model toplum" konusu bu yüzden bir konsensüse açık olmayabilir. Her şeye rağmen insanların kendi dünya görüşlerine inanma ihtiyacı başa geçebilir ve "somut gerçekler" onları ilgilendirmeyebilir. Yani bu konu bir bakıma tartışılmaz olabilir; çünkü gelip sonunda kimliğimizde düğümlenebilir.

Ama yıllar öncesinde bu sorular beni rahat bırakmadı. Özellikle Türkiye batısında yaşarken karşılaştığım ve çok yaygın olan "İslam yüzünden Doğu geri kaldı" anlayışı, "geri kalmışlığı" açıklayan modelleri araştırmama neden oldu. Benim çıkarabildiklerim şöyle: Aslında "geri kalmışlık" kavramı su götürmez değildir. İma ettiği şudur: "Normal" bir gelişme gerekliken bazı nedenler yüzünden bu olmamıştır. Yani bu mantıkta Avrupa'nın gelişmesi ve genel olarak gelişme "normal" sayılıyor, bu gelişmeye uymayanların neden böyle oldukları sorgulanıyor:

Neden geri kaldık, neden geri kaldı?

Oysa (Batı) Avrupa istisnadır. Hemen hemen bütün dünya "geri kalmıştır"! Aslında bütün "normal" dünya, Afrika'nın bütünü, Asya'nın bütünü, Güney Amerika'nın bütünü, Avrupa'daki gelişmelerin dışında kalmıştır. "Gelişme" Batı Avrupa'da olmuş, bu yörelerle doğrudan ilişki içinde olan yerler ve toplumlar da kademe kademe bu gelişmelerden etkilenmişlerdir: Kuzey Amerika, Avustralya gibi. Dolayısıyla doğru soru "Neden geri kaldık?" değildir, "Onlar nasıl oldu da bu hamleyi yaptılar?" olmalıdır. Son yüzyıllardaki gelişme "normal" olan değildir, istisnai olandır. Bu durum Antik Yunan'da da yaşandı. "Birden" çok ileri bir kültürel ortam yaşandı; özellikle felsefede ve edebiyatta. Dünyanın başka yerleri "normal" yaşamlarını sürdürürken böyle "ileri" bir ortam doğdu ve yine birden sayılabilecek bir süre sonra yok oldu. Bu alanda da soru, "Neden dünya Atina'yı izlemedi?" olmamalı; "Atina'da ne oldu da bu ortam yaşandı?" olmalıdır.

Yanlış sorular hem doğru cevaplara varmamızı geciktirir, hem de, ve daha kötüsü, zararlı duygular yaşamamıza neden olur. "Neden geri kaldık?" sorusu, dolaylı olarak "geriyiz" mesajını içeriyor. Bunu insanın içine sindirmesi pek kolay değil. Çünkü bu kez de cevapları araştıracağına "savunmaya" geçme ihtiyacını duyuyor. Bir toplumun "geriliği" kabul etmesi hem pratikte kolay değildir, ama herhalde yararlı da değildir. Özgüvenini kaybeden toplumlar, "biz özümüzden dolayı öyle geri kaldık" gibi bir psikoloji içinde olan toplumlar, başka sorunlar da yaşayabilir. "Geri kalmışlık ve Osmanlılık" tartışmaları bu açıdan da görülebilir: Özgüven yaratma ihtiyacı olarak. Böylesine bir "gerilik" suçlaması altında kaldıklarını hissedenler -ki ben de bir "Doğulu" olarak gençliğimde bunu hissetmişim- savunmacı ve saldırgan bile olabilirler, tam karşı tezleri doğrularabilirler: Hayır "biz" değil, "sizsiniz" geri olan! Tabii, olmayanı elimden geldiğince anlattım ama olanı, yani Doğu-Batı farkını ve "gelişmişliği" anlatmak başka bir yazıya kaldı.